

AD

art decor



100. SAYI



ISSN 1130-0011

2001/01

Osmanlı dünyasının siyasal, sosyal ve ticarî ilişkilerinin bir aynası olarak...

MÜHÜR VE MÜHÜR SANATI

Resmî ve özel hayatta önemli yeri olan mühürler, içerikleri ve biçimleri kadar sanatkar elinden çıkmış yazılarıyla da dikkat çeker. Altın, gümüş, bronz, akik, ahşap ve piriç gibi malzemelerle biçimlendirilen mühürlerin üzerindeki yazılarda sülüs, nesih, ta'lik, rik'a küfi ve celi divâni üslup kullanılmıştır. Bu bakımdan da sanat eseri değerindedirler.

HALUK PERK - Dr. SÜLEYMAN BERK

Mühürün tarihi günümüzden 9.000 yıl öncesine dayanır. İlk mühürler pişmiş toprak ve taştan yapılmıştır.

Mühürcülüğün geliştiği ilk yerler Anadolu ve Ortadoğu, bölgenin dünya kültürüne önemli katkısı ise silindir mühür oldu. Mühür, çamur, kağıt, mum gibi maddelere basıldığında çıkan şekillere mühür baskısı denmiştir. Hitit, Urartu, Asur uygarlıklar gibi Anadolu'da gelişen uygarlıklar mühür ilk üreten ve kullanan uygarlıklar arasında yer almıştır. Tarih öncesinde mühürler damga tarzında olup genellikle geometrik şekilli ve hayvan figürlüdür. Daha sonraları mühürler madenlerden, yani değerli taşlardan, cam, seramik gibi maddelerden yapılmaya başlanmış ve üzerinde çeşitli desenler ve yazılar işlenmiştir. M.Ö. III. bin yılda mühürlerde mitolojik kahramanlar, kutsal hayvanlar, seremonili motifler en sık işlenen konular arasındadır.

Bu döneme ait mühürler yani kıymetli taşlardan ve pişmiş topraktan yapılmıştır.

Akatlar'ın Mezopotamya'ya egemen olduğu dönemlerdeki mühürlerde dinsel semboller, tanrı figürleri, zafere simgeleyen yaratıklar ve hayvanlar bu dönemde çok sık kullanılan motiflerdir. Bu dönemde oluşan gelenek daha sonraları da devam etmiştir. İnsanlar en eski devirlerden beri "kişilik" ve "mülkiyet" hakkını özel işaretler ve simgeler

kullanarak belirlemişlerdir. Sadece belge niteliğinde olmayan mallarda mühürlenmiştir. Bu sebeple mühürlerin yazıdan önce mevcut olduğu düşünülmelidir. Mührün, kişi varlığının, rızasının, mülkiyet ve sair haklarının cansız fakat, yetkili bir temsilcisi gibi kabul edilir. Mühür, sahibinin toplumsal statüsü ile bulunduğu

1. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Umûr-u

Umumiye-i Mâliye Heyet-i Teftişiyesi

2. Akhisar Kazası (rik'a hatla ay şeklinin üzerine yazı kazılmış) Emanet-i A'şar Komisyonu Kol Memurluğu.

3. Defter-i Hakanî Müdüriyet-i Umumiyesi Memurin Müdüriyeti-1338 (Tapu Dairesi Genel Müdürlüğü Personel Müdürlüğü), sülüs hatla yazı kazılmış, bafondan, kırma saplı makam mührü.

4. Birinci Kolordu Onbeşinci Fırka(Tümen) Yirmidokuzuncu Livâ(Tugay) Elliyedinci Alayın Mukaddem (öncü) Üçüncü Taraklı Taburu (12)89 (sülüs hatla yazı kısmı hakkâk Dâna tarafında kazılmış, bafondan yapılmış, sabit saplı askerî makam mührüdür).

5. Posta ve Telgraf Nezareti Muhasebe Mümeyyizi(yazıcı, katip) Nureddin (1)306 (sülüs hatla hakkâk Ziya tarafından yazı kazılmış, sabit gümüş saplı makam mührü)

6. Vilayet-i Van Defterdarı Servet (1) 296 (Van Vilayeti Defterdarı

Servet) (sülüs hatla hakkâk Vefâ tarafından kazılmış, gümüşten yapılmış sabit saplı isimli, resmi makam mührü).

7. Kastamonu Encümen-i Meşayih Riyaseti (1)337 (Kastamonu Şeyhler Komisyon Başkanlığı) (sülüs hatla Hakkâk Ali tarafından yazı kısmı kazılmış, piriçten sabit saplı makam mührüdür).





1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (üst çevrede) Eyüp Sultan (daire içinde) Heyet-i Merkeziyesi (alt çevrede) / 1338 (daire içinde) (sülüs hatla yazılmış, kendi kesesiyle birlikte, pirinçten kırma saplı makam mührü) (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti; Kurtuluş Savaşı öncesi Atatürk tarafından kurulmuş bir dernektir) (Heyet-i Merkeziye; Merkez kurulu anlamındadır).
2. Kastamonu Merkez Müftülüğü (ta'lik hatla yazı kısmı hakkâk Nâbi tarafından kazılmış, pirinçten sabit saplı resmi makam mührü.)
3. Eyüpsultan Melbusat (giyim) İmalathanesi, Cemile 1330 (daire içinde)/Daire (rik'a hatla zemin kazınmış) (sabit ahşap saplı makam mührü).
4. Cemiyet-i Müderrisin İskilip Şubesi /1337 (ortada daire içinde) (Öğretmenler derneği İskilip Şubesi ortada kuruluş tarihi) (sülüs hatla hakkâk Fehmi tarafından yazı kısmı kazılmış, bafondan kırma saplı makam mührü).
5. Koçhisar Kazası (daire içinde) Bidayet Mahkemesi Muhavelat Muharrirliği.
6. Osmanlı Donanma Cemiyeti (üst çevrede) Fatih (ortada) Sofular Horhor Şubesi (13)32 (alt çevrede) (ta'lik hatla yazısı kazılmış, bafondan kırma saplı makam mührü)
7. Muhyiddin Mahallesi İmamı (sülüs hat) Hacı

- Behram (ta'lik hat) (1323 (dairesel şekilde yazı kazılmış, gümüşten sabit saplı mührü).
8. Nevşehir Hükümet Konağı İnşaiyye (inşaat) Komisyonu 1301 (Sülüs hatla dairesel şekilde yazı kazılmış; bronzdan sabit saplı makam mührü).
9. Gelibolu Sancağı Muhasebecisi (çevresinde zemin kazılmış)/ Selahaddin 1341 (daire içinde ortada, yazı kazılmış) (bafondan, kırma saplı makam mührü).
10. Sidni Çörçil (W.S.CHURCHILL) (sülüs hatla iki ayrı dilde yazı kazılarak, üstte ay yıldız işlenmiştir. Gümüşten işlemeli sabit saplı gayrimüslim Osmanlı şahıs mührüdür).
11. Kudüs Kazası (altta) Müftülüğü (daire içinde) 1333-1335; sülüs hatla yazı kazılmış, bafondan kırma saplı makam mührü. 1328 (daire içinde) (Koçhisar Kazası Asliye Mahkemesi Yazı İşleri) (sülüs hatla yazı kısmı hakkâk Ali tarafından kazılmış makam mührü).

gümüş mührü olduğu bilinir. Bu mührü daha sonra sırasıyla halifelerden Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman kullanmışlardır. Hz.Osman'a intikal eden bu mührün aynı devirde, Erise Kuyusu'na düşürüldüğü ve kaybolduğu rivayet olunur.

İslam kültüründe isim, resmi soy kütükleri üzerinde yer belirleyen ve ömür boyu değişmeyen yasal simge değildir. Kişiyi bazı özellikleriyle tanıtan, yaşarken yenilenip değişebilen bilgiler topluluğudur. Bu sebeple mühürlerde bazen sahibinin ismi konulmamış bunun yerine edebî, dinî, felsefî yazılarla kişi tanımlanmıştır. Kimileri bir yet, dilek, misra, beyitle sahibinin huyunu, karakterini, meslek ve mezhebini incellek anlayan ifadelerle mühür, o kişinin âdeta simgesi, arması haline gelir. Hz. Peygamber sülalesinden gelenler mühürlerinde es-seyyid ifadesini kullanmışlardır.

Mührü esasen, Farsça bir kelimedir. Türkçe'si damğadır. Arapça'sı hatemdir ki, üstü mührülü yüzük anlamındadır. Hatem aynı zamanda "bitiren, sonunu getiren" anlamındadır. Metinlerin sonunda kullanıldığı için bu

dönemin inanç tarzını, sosyal ve ekonomik durumunu belgelemiştir.

MÜHÜRÜN KULLANIMI VE İSLAMİ GELENEK

Temsil özelliği olan imzanın yanı sıra ticaretin ve haberleşmenin sağlıklı ve eksiksiz yapılmasını sağlar. Mührü sayesinde kuralların ve kalitenin bağlayıcılığı sağlanır. Mührün en belirleyici işlevi emniyettir. Dolayısıyla, üretimin ve ticaretin korunması ile kurallarına göre yapılmasını temin eder. Mührün toplumlar ve ülkeler arası ticaretin

hukuk kurallarının uygulanmasında önemli katkolan vardır.

İslâm uygarlığında mühür bir gelenektir. Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasında bulunan mühür biçimindeki et benine "mühr-u nübüvvet" (peygamberlik mührü) denilerek Allah tarafından konulmuş peygamberlik göstergesi sayılması, mührü mânevi değer kazandırmıştır. Hz. Muhammed'in de sağ elinin yüzük parmağında taşıdığı ve üstünde "Muhammedun Rasûlullah" (Muhammed Allah'ın elçisidir) yazan





1. İptal edilmiştir (sülüs hatla yazı kazılmış pirinç, sabit saplı resmi makamları kullandıkları mühür).
2. İstanbul ve Mülhakatı Umum Mahrukat Esnafı Cemiyeti (İstanbul ve çevresi Genel Yakaçak Esnafı Derneği) ortada kuruluş tarihi 1927 (sülüs hatla zemin kazılmış iki ayrı madenden yapılmış ahşap sabit saplı, kurum mühürü).
3. Hacı Süleymanzade Hacı Hüseyin Sadeddinzade Mustafa Süleyman Ağazade Muhammed (üst çevrede) Sebat Şirketi (daire içinde) Samsun (alt çevrede) (sülüs hatla zemin kazılmış özel kurum mühürü).
4. Zâde(oğul) Muhammed Nail Çiftliği 1331 (iki parçaya ayrılan ve her iki ortakta birer parçası bulunan ve bir araya gelmeleriyle bütünlük sağlanan ortaklık mühürü; iki ortağın

ifadeyi almıştır. Bu sebeple, Padişah'ın mühürüne de "Hâtem-i şerif" denilmiştir. Ancak, mühür kelimesi, artık Türkçe'ye iyice yerleşmiştir. Dolayısıyla, Türkçe'de mühür anlamı hem bir aleti hem de onun meydanı getirdiği işareti anlatmaktadır.

SARAYDA MÜHÜR

Padişah Mühürleri'yle tuğra aynı anlamdadır. Tuğra'lar kullanım şekillerine göre iki fonksiyonludur. Nâmeler, beratlar ve mülk-nâmelerde kağıdın üst kısmına konduğu zaman mühürdür ve Padişah emrini, iradesini temsil eder. bideler, kale kitabeleri, devlet kurumları ve yapıların kapılama konulduğu zaman ise armadır. Osmanlı'da padişahlar tahta geçtiklerinde ilk iş olarak dört adet mühür kazımaşlardır. Bu tuğralı mühürde kendi isimleri ile birlikte babalarının da isimleri bulunmaktadır. Padişah mühürleri altından yapılmıştır. Bu dört mühürden biri zümrütten dört köşeli veya köşeleri kesik kare biçiminde olan padişahın şahısına ait olup, kendisinde bulunurdu. Diğer üçü, oval şekilli olup biri, Padişah vekili olan veziriazamda durur ve sürekli boynunda taşırdı bu sayede her an veziriazamın muhafazasında olduğu bilinirdi, diğeri has odabaşya, sonuncusu ise Ha-

- müstereken hareket etmelerini sağlayan ilginç bir örnek) (sülüs hatla zemin kazılmış pirinç ve başka bir alaymdan yapılmış sabit saplı özel ortaklık mühürü).
5. Kastamonu Polis Müdüriyeti Kısm-ı Adli Riyaseti (Adliye Kısmı Başkanlığı)(sülüs hatla zemin kazılmış resmi makam mühürü)(ortada ay yıldız olması Cumhuriyet Devrinde kullanılmaya başlanmıştır. Halen kullanılan resmi mühürlerde de ay yıldız vardır).
6. Aşkale (üst çevrede) Tayyare (uçak) Cemiyeti Riyaseti (Başkanlığı) (sülüs hatla yazı kazılmış bafondan, kurum mühürü).
7. Akarbaşı Değirmeni Müste'ciri (Kıracısı) Hasan Hüseyin (çevrede sülüs hat) Eskişehir (ortada, rik'a hat) (zemin kazılmış pirinçten, ahşap sabit saplı, özel kurum mühürü).

rem-i hümayün (saraydaki kadınlar dairesi) hazinedarına verilir. Hazine'den verilen paraları aldıklarına dair makbuzlar Padişah veya Veziriazam tarafından mühürlenirdi. Osmanlı padişahları kendi parmaklarındaki, zümrüt üzerine hakkedilmiş yüzük şeklindeki mühür-i hümayün (padişah mühürü) kendilerine maliye tarafından verilen ceb-i hümayün akçelerini ve bazı makbuzları mühürlerlerdi. Mühr-i hümayün'un nasıl kullanılacağı "Fatih Kanunnamesinde" belirtilmiştir. Buna göre " Mühr-i şerifim veziriazamda dursun. Hazine, defterhânem mühürlenmek lâzım gelse ve açılmak lâzım gelse defterdarların emriyle huzurlarında açılıp kapansın." denilmek suretiyle, Padişah ve vekillerinin de belli kurallar çerçevesinde mühür kullanılarak hareketi öngörülmüştür. Ölen yada hâl edilen padişahların kendisindeki, sadrazamdaki, has odabaşındaki ve hazinedardaki

mühürler alınarak saray hazinesine konularak muhafaza edilirdi. Saray Koleksiyonu'ndaki en erken padişah mühürleri Yavuz Sultan Selim ile III. Murad'a aittir. Sultan Selim'in "Benim altınla doldurduğum hazineyi ahlâfımdan (yerime geçeceklerden) her kim mangırla doldursa hazine anın mühürü ile mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olursun " diye vasiyet ettiği söylenmektedir. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim'in yüzük şeklindeki mühürü en erken örnek olmasının yanı sıra, saray hazinesinin kapısının Cumhuriyet dönemine kadar yüzyıllar boyunca bu mühürle mühürlenmiş olması bakımından da özel bir önem ve anlamı vardır. Sadrazamın, Padişah mühüründen başka diğer işlerde kullanmak üzere iki mühürü daha vardır. Bunlardan biri resmi, diğeri zâti mühürdür. Resmî mühürü sefere gittiği zaman kendi yerine "kaymakam " (kaîmi makam) bıraktığı kubbe

vezirine verirdi. Osmanlı Devleti'nde 1860 yılına kadar veziriazamların sadece zâti (şahsî) mühürleri vardı. Vezir'ler sadrazam oldukları zaman gönderdikleri yazılara bu zat mühürlerini basarlardı. Sadrazam unvanlı mühürleri kendilerine Mühürdar (mührü kullanmaya yetkili özel kalem müdürü) olarak tayin ettikleri kişilerde bulunurdu ve evrak bu mühürle mühürlenirdi. Bu mühürdarlar sır kâtibî durumunda olduklarından mühür sahibinin tayini ile görevleri de biterdi. Nâzırlar'ın da mühürdarları vardı. Valiler ise vilâyet yazışmalarında kağıdın sağ tarafına pençe denilen imzalarının yanına mühürle-





1. Osman Vehbi 1316 (ta'lik hat hakkâk Rahmi tarafından yazı kazılmış, gümüşte şahıs mührü).
2. Mustafa 1320 (ta'lik hatla yazı kazılmış, bafondan sabit saplı şahıs mührü).
- 3,4. Aynı mührüde hem yazının kazınması hem de zeminin kazınması tekniklerinin bir arada uygulanmış olmalarına örnek şahıs mühürleri gümüşten yapılmış.
5. Feyzi (1)323 (ta'lik hatla hakkâk Yümeni tarafından yazı kazılarak hazırlanmış, gümüşten kurma saplı şahıs mührü).
6. Hâkî (ta'lik hatla hakkâk Hüsnî tarafından yazı kazılarak işlenmiş sabit

- saplı şahıs mührü gümüş).
7. Muhammed Refik/ 1321 (ta'lik hatla hakkâk Nadir tarafından yazı kazılmış, bafondan sabit saplı şahıs mührü).
8. Mustafa Ahşen- 1321 (ta'lik hatla yazı kazılmış, bafondan sabit saplı şahıs mührü).
9. Muhammed Ali (1)311 (ta'lik hatla hakkâk Resmî tarafından yazı kazılarak, gümüşten, sabit saplı şahıs mührü).
10. Ya Ebe'l-Kasım (ta'lik hat) Muhammed (1) 307 (sülüs hatla yazı kazılmış ismini latin harfle MK olarak kısaltan monogramlı sabit saplı, gümüşten şahıs mührü).

korunmak, gizli güçlerden faydalanmak için özel tılsım mühür yapılır ve çoğu kez normal mühürlere de dinî yazılar kazınırdı. Mühürler altın, gümüş, zümrüt, sedef, akik, nefes, bronz, pirinç, sert ahşap gibi malzemelere kazınmıştır.

Mühürler tek yüzlü sabit veya kırma saplı, çift yüzlü, üç yüzlü hatta dört yüzlü olabildiği gibi yüzük şeklinde de olmaktadır. Yüzük şeklindeki mühürler parmakta taşındığından aynı zamanda ziynet, süs eşyası olarak da kullanılmıştır. Yazının olduğu tabla da dairevi, oval, kare, dikdörtgen gibi değişik şekillerde olabilir. Yüzük şeklinde olmayan mühürler, boyunlara asıldığı gibi kutularda ve genellikle de işlemeli keselerde saklanırdı. Mühür basılmak suretiyle kullanıldığı için bir sapı vardır ve mühür sapları da kuyumculuk sanatı açısından önemli güzel örneklerdir. Sapı Mevlevî Sikkesi (başta giyilen külâh), çiçek motifli, çapa gibi değişik şekillerde yapılabilirdi. Kabza da denilen bu saplar, taşıma ve kullanım kolaylığı nedeniyle, tek yüzlü mühürlerde bir mafsalla katlanabilir bir şekilde yapılmıştır. Bunun yanında sabit olanları da mevcuttur. Çok yüzlü mühürlerde kabzalar dönerli bir şekilde yapılmışlardır.

Osmanlı'da dört çeşit mühür kullanılmıştır.

1. Zat Mührü (mühr-i zâti)(şahıs mührü): Yalnız şahsi imza yerine geçen bu tür mühürler özellikle okuma yazma bilmeyenler için çok gereklidir.

2. Resmî Mühür (mühr-i resmî): Çeşitli devlet memuriyetleri gereği, devlet işlerinde kullanılan büyük boyutlu şahsi mühürlerdir.

rini basarlardı. Pençeler'de nerenin valisi oldukları belirtilirdi. Kendi adları, bir dua cümlesi veya bir manzume de, mühre hakkedilmiştir. Topkapı Müzesi koleksiyonunda, Padişah Mühürleri yanı sıra padişah kızları (sultanlar), vâlide sultanlar (padişah anneleri), kadinefendiler (padişah eşleri), padişah ikbalferi, resmi damga mühürleri, resmi mühürler olmak üzere birbirinden değerli 802 adet mühür vardır.

OSMANLIDA MÜHÜR

Mühürlerin Osmanlı sosyal hayatında resmi ve önemli bir yeri vardır. Padişah'tan, okuma yazma bilmeyene kadar herkesin ve her makamın bir veya birçok mührü vardı. Özellikle mevki, iş sahibi ve aydın kişiler mektup, senet, ifade ve karar gibi yazılan evrakın altına imza koymak gerektiği durumlarda kullanılmak üzere mühür taşırlardı. Hiç kimse mühürlediği evrakı inkâr edemezdi. Mühür, basılan evraka resmi bir nitelik kazandırırdı. Dilekçe ve mektup gibi evraklarda yalnız mühür veya imza kullanıldığı halde önemli ve resmi kağıtlarda, mahkeme kararlarında hem imza hem de mühür birlikte kullanıldığı görülürdü. Bu, çifte garanti anlamında belgelerin sahte olmadığını belirtmek bakımından önemliydi. Damga, devlet tarafından garantili, kontrollü olduğu anla-

mında eşya üzerine boya veya basılı şeklindeki vurulan mühürdür. Kıymetli maden üzerine basılan işaretler, pulu iptal etmek veya pul yerine geçmek üzere vurulan işaretler de damgadır. Devlet, kâğıt damgalayarak onlara itibari bir değer verir karşılığında da "damga resmî"(vergi) alırdı. Kalıp mühürle basılarak kabartma olarak yapılanlar "soğuk damgadır". Osmanlı halkı arasında "damgalı" tabirinin devletin kontrol garantisini anlamında kullanılmıştır. Kalitesi şüpheli olan mallar için de "damgası yok" denilmiştir. Ayrıca kurşuna tel, ip geçirilerek üzerine kurşun zimbasi ile vurulan mühürler de, damgadır. Ağzı kurşun ile damgalanarak kapatılan bir paket, güvenli şekilde istenilen yere gitmesini temin eder. Osmanlı'da yaygın olarak, posta torbalarının ağzını kapatmakta kullanılmakta ve damgalayan idarenin ismi, kurşuna basılmaktadır. Bu kurşunla mühürlemek uygulaması, resmi kurumlarda hâlen devam etmektedir.

Osmanlı'da başarılı olmak, kötülüklerden





1. Nuri bin(oğlu) Vehbi- (1)305 (sülüs hatla hakkâk Dâna tarafından yazı kazılarak, gümüşten kırma saplı şahıs mührü)
2. Es-Seyyid Mustafa Eşref/ 1330 (sülüs hatla hakkâk Fehmi tarafından yazı kazılarak hazırlanmış, hafondan kırma saplı şahıs mührü).
3. Muhammed İzzet (altta sülüs hatla) bin Tevfik 1336 (üstte ta'lik hatla) (hakkâk Aşki tarafından yazı kazılmış, gümüşten kırma saplı şahıs mührü).
4. İbrahim Ethem (1)329 (sülüs hatla yazı kazılmış, gümüşten kırma saplı şahıs mührü)
5. İbrahim 1927 (sülüs hatla yazı kazılmış, hafondan kırma saplı şahıs mührü).
6. Kırklöfise (şimdiki Kırklareli) Kazası Kavakderesi Muhtar-ı Evvellîği (birinci muhtarlığı) 1339/1341 (sülüs hatla yazı kazılmış geçerlilik tarihli, pirinçten kırma saplı makam mührü) (ortası boş olması, muhtarlar değiştiğiçe isimlerinin de boşluğa yeni isimlerin konularak kullanılması sağlar).
7. Sultansoyu Çiftlik-i Hümayunu Karyesi İmamı (12) 1331 (Sultansoyu Padişah Çiftliği Köyü imamı 12) (ta'lik hatla yazı kazılmış sabit saplı makam mührü) (ortası boş olması

- imamların değişmesiyle yeni isimlerin boşluğa konularak kullanılmasını sağlar).
8. Tiyatro Risaleleri (eserleri) Tetkik (inceleme) Komisyonu (1)308 (Çevresinde Latin harflerle Fransızca Tiyatro Sansür Komisyonu yazmaktadır) (sülüs hatla zemin kazılarak yazı üstte bırakılmış, hafondan kırma saplı mührü).
9. Mekteb-i Museviyye 1295 (Musevi Okulu) (ta'lik hatla yazı kazılmış, pirinçten sabit saplı özel kurum mührü)
10. Memalik-i Osmaniye Duhanları Müstereku'l-menfaa Reji İdaresi Urfa (Osmanlı Devleti Tütünleri Ortaklığı Tütün İdaresi /Urfa) (ortada sülüs hatla yazı kazılmış hafondan sabit saplı resmi makam mührü) (çevresinde fransızca latin harflerle aynı ifade var, zemin kazılarak yazı üstte bırakılmış).

aynı işlem tekrar edilirdi. Kişiler, imza yerine geçmek üzere değişik malzemelere hak-kettirerek (kazıtarak) kullandıkları isim ve künyelerini veya bir kısım özel işaretleri belirten mührler, imzanın yaygın hale gelmesine kadar kullanılmıştır. Hatta şahısların kul-

lanılma amaçlarına göre birden fazla mührleri bulunmaktadı. Bazen sadece mührün basılması yeterli olup, bazen de mührle birlikte imzanın atılmasıyla belgeler geçerlilik kazanmıştır. Günümüzde de kullanılan mührler artık sadece, imza yerine geçmekte resmi makamlarda imza ile birlikte kullanılmaktadır. Ticari işletmeler ise, mühr yerine şirket kaşesi ile imza kullanmaktadır. Günümüzde okuma yazma bilmeyenler mühr basma yerine, şahitler huzurunda parmak basmaktadır. Mührler istampanın kullanılmadığı dönemlerde, mührün basılacak yüzü mum isine tutulduktan sonra veya serçe parmağına mürekkebi sürüldükten sonra kağıdı biraz yalayıp ıslattıktan sonra istenilen yere kuvvetlice bastırılırdı. Bazen de kırmızı renkli "mühr mumu" eritilerek kağıda damlatılır



Sahibinin adı ile, ilk zamanlarda dua veya edelâi cümleler son zamanlarda ise makam adıyla yazılmaya başlamıştır.

3. Makam Mührü: Bu mührlerde sadece ait olduğu dairenin adı yazılmıştır; son zamanlarda kullanılmıştır. Makam sahibinin imzasıyla birlikte kullanılmıştır.

4. Resmî Damga Mührleri: Makam mührleri gibi olup, yetkiyi değil bir hizmeti veya durumu belirtir. Bu sebeple yazı-malarda kullanılmaz. Gerek Resmî gerekse zâti mührlerin hukuکی anlam ve değer taşıyan kullanımları, devlet denetim altına

alınmıştır. Resmî dairelerde işi olanların kullandıkları mührler, kare biçimli küçük kağıtlara birer örnekleri alınır. Alınan mührün tatbik örneği kenarına tarih düşürülür ve gerekli bilgiler, konusu yazılır, görevli memur tarafından imzalanarak mühr örneği tasdik olunurdu. Bu kağıtlar geliş sırasına göre resmî dairenin özel mühr sicil defterine yapıştırılırdı. Resmî işlerde bu tasdik edilen mühr dışında başka bir mühr kullanılmazdı. Bu mührün kaybolması halinde daire amirinden, yeni bir mühr için özel izin alınarak

alınmıştır. Resmî dairelerde işi olanların kullandıkları mührler, kare biçimli küçük kağıtlara birer örnekleri alınır. Alınan mührün tatbik örneği kenarına tarih düşürülür ve gerekli bilgiler, konusu yazılır, görevli memur tarafından imzalanarak mühr örneği tasdik olunurdu. Bu kağıtlar geliş sırasına göre resmî dairenin özel mühr sicil defterine yapıştırılırdı. Resmî işlerde bu tasdik edilen mühr dışında başka bir mühr kullanılmazdı. Bu mührün kaybolması halinde daire amirinden, yeni bir mühr için özel izin alınarak

alınmıştır. Resmî dairelerde işi olanların kullandıkları mührler, kare biçimli küçük kağıtlara birer örnekleri alınır. Alınan mührün tatbik örneği kenarına tarih düşürülür ve gerekli bilgiler, konusu yazılır, görevli memur tarafından imzalanarak mühr örneği tasdik olunurdu. Bu kağıtlar geliş sırasına göre resmî dairenin özel mühr sicil defterine yapıştırılırdı. Resmî işlerde bu tasdik edilen mühr dışında başka bir mühr kullanılmazdı. Bu mührün kaybolması halinde daire amirinden, yeni bir mühr için özel izin alınarak



1. Türkiye Cumhuriyeti (ortada daire içinde) Kastamonu Vilayeti (üst çevrede) Tosya Kazası Muhasebe-i Hususiye Memurluğu (alt çevrede) (Türkiye Cumhuriyeti Kastamonu İli Tosya Kazası Özel Muhasebe Müdürlüğü) (sülüs hatla zemin kazılarak yazılmış, pirinçten yapılmış, kırma saplı resmi makam mührü).
2. Hasan Vahid 1308 (sülüs hatla hakkâk Hakkı tarafından yazı kazılarak, bafondan sabit saplı şahıs mührü).
3. Mustafa gâh / (12) 91 (sülüs hatla hakkâk Vefa tarafından yazı kazılarak hazırlanmış, gümüşten şahıs mührü).
4. Hafız İsmail Hakkı/1297 (sülüs hatla yazı hakkâk Lütfi tarafından kazılarak hazırlanmış, gümüşten sabit saplı şahıs mührü).
5. Muhammed Adil (sülüs hat) bin Hüsnî 1340 (ta'lik hat) (zemin kazılarak pirinçten

- yapılmış kırma saplı şahıs mührü)
6. Muhammed(ta'lik) /Berruh(ta'lik) /Mustafa (ta'lik) Daniş (sülüs)1926 (üç yüzü döner tablalı gümüşten şahıs mührü).
7. Es-Seyyid Muhammed Halid 1316/Halid 929 (Latin harfler ile yazılı)/ Halid bin Şakir 1316 (sülüs hatla yazı kazılmış üç yüzü döner saplı bafondan şahıs mührü).
8. Abdullah 1318 (sülüs hat) /Abdulkerim 1318 (ta'lik hat) /Abdulkerim b. Muhammed 1318 (ta'lik hat) (üç yüzü döner saplı gümüşten şahıs mührü).
9. Türkiye Cumhuriyeti (en üst sıra, celi divani hat) İzmir Polis Müdüriyeti (ikinci sıra, sülüs hat) Sicil Memurluğu (üçüncü sıra rik'a hat) Aded (son sıra, nesih hat) (zemin kazılarak, iki ayrı madenden yapılmış, sabit ahşap saplı resmi makam mührü) (Günümüzdeki resmi dairelerin kullandığı kaşe bu formdadır).

her ortakta birer parçası bulunmaktadır. Ancak iki ortağın bir araya gelmeleriyle veya iki parçanın bir ortakta olmasıyla bir işlem yapımları sağlanmaktadır. Zamanımızda yapılan ikili ortaklıkların, yapılabilecek istismlarına o devirde bulunan pratik çözümü göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Aynı zamanda devrin ortaklık uygulamalarını göstermesi bakımından da bir belge niteliğindedir.

Dilekçe ve mektup gibi bazı vesikalarda yalnız mühür veya imza kullanıldığı halde resmi ve önemli vesikalarda ve mahkeme kararlarında hem imza hem mühür kullanılmıştır. Bu tarz yazılan vesikanın sahte olmadığını belirtmek bakımından önemlidir. Günümüzde de bu uygulama devam etmektedir.

Madeni mühürler çelik kalemle taş mühürler ise elmas uçlu kalemle zemin oyularak kazılırdı. İki yüzü veya üç yüzü mühürlerde her yüz bir başka amaçla kullanılmasını sağ-

lardı. Mühür sahibi iki, üç adet mühür taşıyacağına bir mühürle birçok işini gömektirdi. Bir yüzü resmi, diğer yüzü şahsi, öbür yüzü çok özel işler için kullanılırdı.

Yazma eserlerin genellikle ilk sayfaları mühürlüdür. Bazen birkaç türlü mühür görülür, bunlardan bazıları vakıf mühürleridir. Vakıf yapan kişiler, bu vakıf mührünün kitaplara basılmasına önem vermişlerdir. Bu mühürlerde vakıf yapının adı, bu kitabı nereye ve ne amaçla,

ve soğuyup sertleşmeden biraz ıslatılmış mühür yumuşak mumun üstüne bastırılırdı. Osmanlı mühürlerinde izlerdeki yazıların kağıt ile aynı renkte olması ve çevrelerinin ise mürekkeple karartılmış olması istenirdi. Çünkü beyaz izler üzerinde kalemle sonradan kolay tahriyat yapılamazdı. Bu sebeple yazılar negatif olarak, yani mührün tablası üzerine kazılarak beşirilmişti. Yazı ve işaretleri mürekkepli iz bırakan kabartma mühürler daha çok son devirde görülür. Bazı mühürlerde her iki teknik de (erkekli-dişili) bir arada uygulandığı görülür. Kabartma ve kazıma kısımları bulunan mühürler sanki iç içe geçmiş iki mühür gibidirler.

Bir şahıs geçerli bir sebeple resmen izin almak kaydıyla kendisine "kaymakam" (kaim-i makam) tayin edebilir ve vekili olarak kendiliğine şahsi mührünü kullanmasına müsaade edebilir. Ancak kaymakam tayin

edilen şahsa ait vekâlet izni tezkeresi ve mührün tatbik örneği, dairesinde saklanır. Osmanlı hukuku açısından önemli bir mühür çeşidi de bir tek mühür üzerinde iki kişinin isimlerinin bulunmasıdır. Böyle mühürler, her iki kişi tarafından ayrı ayrı kullanılmakta ve diğerini de umumi vekâlet ilişkisi çerçevesinde temsil edebilmektedir. Bu uygulamanın bir değişik şekilde yazımızda tanıtılmış bulunan başka tür bir ortaklık mühründe gözükmemektedir. İki ayrı parçadan oluşan bu ortaklık mührü ikiye ayrılmakta ve



9



1,2. Şahıs isimlerinin üsluplaştırılarak imza gibi zemin kazılmak ve yazı üstte kalmak suretiyle hazırlanan bafondan, kırma saplı şahıs mühürlere örnekler.
3. Muhammed Cemaleddin (üsluplaşmış, zemin kazılarak ahşaptan bütün olarak

yapılmış şahıs mührü)
4. Cemaleddin (üsluplaşmış, zemin kazılarak ahşaptan bütün olarak yapılmış şahıs mührü)
5,6. Değişik bir taştan, zemin oyularak yapılmış, sabit saplı stilize şahıs mühürleri.

kimi mühürlerin yazılının alt tarafında, kazıldığı hicri yılın rakamla yer aldığı ve ünlü hakkâkların kazdıkları mühürlere ufak harflerle kendi imzalarını da koymaya başladıkları görülmektedir. Usta hakkâkların kazdıkları mühürlere basılmış örneği bulunan bir "mühürük"ü vardı. Bunlara "hakkâk defteri veya mühürçü defteri" de denirdi. Bu defter yeni müşterilerine örnek teşkil etmesi yanında ihtilaflarda mahkemelerde delil de olurdu. Resmi dairelerde işleri olanların kullandıkları mühürlerin kare biçimli küçük kağıtlar üzerine tatbik örneği alınır. Aynı kağıdın üzerine görevli memur tarafından konusu kısaca yazılır, tarih konular, kayıt düşürülür imzalanarak mühür örneği tasdik olunur. Resmi dairenin özel sicil defterine yapıştırılır daha sonraki işlemlerde de tatbik örnekleri dışında başka mühür kullanılmaz. Mührün kaybolması halinde özel izinle yeni mühür kullanılır. Bu işlem günümüzdeki imza beyannamesi veya sirküler uygulamasıyla aynıdır. Geleneklerine çok bağlı olan bu işin mensupları güvenilir ve namuslu kişilerdi. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde dükkanlar ve ustaların topluca bulunduğu bir "hakkâklar çarşısı"nın varlığından bahseder. Hakkâkların mesleklerini yaptığı bu çarşının yerinin ise İstanbul'un Bâyezid semtinde Kapalıçarşı yanında bugünkü sahaflar çarşısının olduğu yeri tarif eder. Buranın Kapalıçarşı'ya açılan kapısı Hakkâklar kapısıdır. Ayrıca hakkâkların bir loncaları olduğunu da yine Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Osmanlıda meslek onurunun ve güvenilirliğinin sarsılmaması için öncelikle kendi içinde denetimlerin sıkı tutulduğunu görmekteyiz. Bu uygulamalardan, mühürçülerin günümüzdeki noterler gibi yan resmi bir kimliklerinin olduğunu, her yaptıkları işlerin kayıtlarının tutulup sıkıca denetlendiğini anlamaktayız.

hangi şartlarla vakfedildiği belirtilir. Bazen de bu mühürlerin üzerinde bir âyet vardır.

MÜHÜR KAZICILARI: HAKKÂKLAR

Mühür kazıyanlara "hakkâk" denir. Osmanlı padişahları içinde Sultan I. Mahmud'un bu sanatla uğraştığı, kazdığı mühürleri el altında sattırıp toplanan parayı yoksullara dağıttığı bilinir. En iyi hattatlardan meşek almışlar, usta bir hakkâk yanında en az yedi yıl eğitim görmüşlerdir. Bir ustanın yanında çırak olan genç yeteneğine göre birkaç yıl içersinde kalfa olur, işinde yeteri beceriyi gösterdikten sonra da törenle "peştamal kuşanarak" ustalık mertebesine ererdi. Yetişme dönemlerinde yalnızca hakkâklık değil mühürçülükte kullanılan hat çeşitlerini, süsleme motiflerini de öğrenirlerdi. Mühre yazılacak yazı hakkâk tarafından yazılıp kazılır veya meşhur bir hattata yazısı yazdırılır ve hakkâka kazdırılır. Mühürçünün ustalığı verilen metni bozmadan kazımamasından belli olurdu. Çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçerken sahte veya taklit mühür kazımayacaklarına dair yemin ederlerdi. Dahası bunu önlemek için kendi esnaf kâhyalarınınca uygulanan ağır cezalar ko-

nulmuştu. Bu yüzden yitirilen mühür yerine yenisi kazılırken ikincisi muhakkak farklı yapılırdı. Esnaf "mühürçüler kethüdası" tarafından denetlenirdi. Birbirinin tıpatıp eşi iki mühür kazılmazdı. Kaybolma halinde de yeniden kazılan mührü küçük bir değişiklik yapılırdı. Mühürlerde genellikle tarih olması da bundandır. Yenilenmede sadece tarih değişikliğiyle yetinildiği de olurdu. Bu yöntemle sahtecilik ve yanlış kullanım önlenmek istenmiştir.

Peştamal kuşanmış ustaya hakkâkbaşı başkanlığında mühürçülerden oluşan bir jüri tarafından kazacağı mühürlere imza olarak kullanacağı "mahlas" (kullanacağı ikinci adı) bildirir ve bu mahlasın aynı dönemde ikinci bir kişiye verilmemesine özen gösterilirdi. Bunlar kişinin gerçek adı olabileceği gibi çoğu kez yanında yetiştirdiği üstadın verdiği, sanattaki becerisine ve kişiliğine uygun takma adlarda olabiliyordu. Genellikle sonları eski yazıda "yâ-yı nisbi" denen uzun i ile bitirdi. Ancak, peştamal kuşanarak icâzet alan ustalar kazdıkları mühürlere mahlasını koyabiliyorlardı. Çok ünlü kimi hakkâk adlarının daha sonra gelen bir başkası tarafından kullanıldığı da olmuştur. Kimi zamanda üstad, yetiştirdiği ustaya kendi adını vermiştir. XVIII. yüzyıldan başlayarak





1. Maşaallah (Sülüs hatla kazınmış, değişik bir madenden yapılmış mühür).
 2. Es-Seyyid İhsan Musa 1304 (ta'lik hatla zemin kazılarak akikten, şahıs mührüdür).
 3. Allah (Lafzatullah) (Selçuklu dönemi küfi yazılı yüzük mühre örnek) (H.Perk kol.).
 4. Kazılmaya hazır dökülmüş boş mühür örnekleri.

5. Osmanlı dönemi, ta'lik yazılı yüzük mühürlere örnekler.
 6. İşlemeli mühür keselerine örnekler (Özlem Perk Koleksiyonu).
 7. Lillah (Allah için)(Küfi yazılı bronzdan döküm tekniği ile yapılmış yekpare sabit saplı Selçuklu dönemi damga mühür, çevresinde dönemin motifleri ile süslenmiş) (H.Perk kol.).

lar yetişmiştir. Bazı ustalar kazıdıkları mühürün münasip yerine çok küçük olarak isimlerini (imzalarını) atmışlardır. Pek çok meşhur hakkâk kazıdığı mühürün bir kenarına kendi ufak imzalarını da kazırlardı. Mühürçülerin hayat öykülerine ilişkin elimize ulaşan hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Kendileri yalnızca kazdıkları mühürlerin üstüne koydukları ad ve tarihlerden tanıyabiliyoruz. Aynı adı taşıyan birden çok mühürçünün olması bu konuda tereddütler ve karışıklıklar doğurmaktadır. Çünkü mühürün üstündeki mahlasın o adı taşıyan hangi mühürçüye ait olduğuna dair başka bir gösterge yoktur.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde XVII. yüzyıl İstanbul esnafını anlatırken kazıma işiyle uğraşanları üç gruba ayırmıştır. Kazıyıcılar Esnafı (Esnâf-ı hakkâkân) dediği ve dükkanlarında akik, yeşim, firuze gibi değerli taşları kazıyan otuzbeş dükkan ve 105 çalışandan oluşan birinci grup, mühür kazanlar Esnafı (Esnâf-ı mühürkânân) dediği, vezirler dahil devlet mühürlerini hazırlayan otuzbeş dükkan ve seksen çalışanınından oluşan ikinci grup, bu gruptaki en ünlü esnaflar Mahmud Çelebi, Rızâ Çelebi, Ferid Çelebi ve müezzin Mehmed Çelebidir. Gümüş esaslı mühür kazıyanlar esnafı (Esnâf-ı mühürkenân-ı sim-heykel) dediği gümüş mühür ve tılsımlar kazıyan onbeş dükkan ve kırk çalışandan oluşan üçüncü grup. Bu bilgilerden, o dönemde mühürçülükle uğraşanların ayrı, öteki kazıma işleriyle uğraşanların ayrı bir zümre olduğu ve yine bu dönemde meslekte iyice ihtisaslaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde böyle bir sınıflama yapılmamış, kazıma işleri yapanlar bir arada düşünülmüştür. İstanbul'da bütün eşyalara narh konulduğu dönemlerde, mühürlere de özelliklerine göre narh (resmi makamlarca konulan fiyat) konulmuştur.

Eskiden mühür kazıtmak isteyenlerin kimileri mühürün kendisine uğur getirmesi ve iyiliklere vesile olması için bilgisine güvendiği müneccimlerden yıldızların hareketinden anlam çıkaran yıldız falcısı birine başvurur hakke başlamak için "uğurlu zaman" tesbit etmesini istemiş. Yıldızların hal ve hareketine bakılarak bulunan ve müneccimlik deyimiyle "vakt-i mes'ud" denilen bu tarih, saat ve dakikasıyla hesaplanır ve elbet mühür sahib-i mühürün kazılmasına tam bu zamanda başlaması istenir-miş. Eğer uğurlu zaman geceye veya dükkanların açılmadığı bir vakte karşılık geliyorsa mühür sahibi ya hakkâki evinde misafir eder belirlenen vakte kendi gözü önünde başlamasını bekler yada hakkâka güveniyorsa mühürü kendisine teslim eder evinde tam zamanında başlaması için kendisine sıkı sıkı tenbih eder-miş. Bilhassa 18. yüzyıldan sonra mahir hakkâk-

Mühür sahibinin adıyla beraber baba adı yanında bir dua, bir mısra, bir beyit, hatta bir kitayı yaklaşık bir santimetre çapında bir mühür üzerine sanatlı bir yazıyla sığdırılır. Mühürlerin üzerinde sahibine ait bilgilerden başka çeşitli dualar ve dilekler vardır. Türk sanatçıları arap yazısını geliştirip güzelleştirdikleri gibi, mühürçülüğü de güzel bir sanat haline getirmişlerdir. Bu alanda harikulâde güzel eserler vermişlerdir. Mühürler basıldığında düz okunulması için yazı ters kazınmalıdır. Bunun içinde ayrı bir eğitim ve bocceri istemektedir. Hiçbir mühürdeki yazının bir diğerine benzemediği düşünüldüğünde her mühür bir tablo gibi yeniden tasarlanır ve yapılırdı. Hiçbir yeri boş bırakılmayan ve





1. Varidat-ı mahsûsa (özel gelirler) (sülûs hatla kurşun damga mühür baskı örneği).
2. Yeni altun (sülûs hat, kurşun).
3. Elvâh-ı Kurşunhâne-i Süleymâniye (Süleymaniye Kurşunhanesi levhaları) (sülûs hat) (Kurumun yapmış olduğu üretiminin garantisini olarak kurşun mamulünün üzerine damgasını vurmasıyla ortaya çıkan mühür baskı örneği).
4. Karaman (sülûs hatla kurşun posta mühür baskısı örneği).
5. Yâ Hafîyye'l-eltâf neccinâ mimma nehâf (Ey gizlilikleri bilen Allah'ım bizi korktuklarımızdan koru) (sülûs hatla tılsım mührün kurşuna basılmış örneği).
6. Hazine-i Maliye Kıymetli Evrak Müdüriyeti (Soğuk damgaya örnek olup yazılan kâğıdın devlet garantisinde olduğunu gösterir).
7. Türkiye Cumhuriyeti Beşiktaş Kâtib-i Adli-Halil Hakîm (Kâtib-i Adli : noter) (sülûs hatla zemin kazıma tekniği ile yapılmış resmi

- makam mührün, kâğıt üzerine imza ile birlikte kullanılmış baskı örneği).
8. Harbiyye Nazırı Enver (Savunma Bakanı Enver Paşa' nın sülûs hatla yazının kazıma tekniği ile yapılmış mührün kâğıt üzerine baskı örneği).
9. Er-Râci şefaâtül mürselin seyid Berrizâde Hafız İsmail Şeyhu'l-ferrâşin bi'l-haremin-nebevî (Peygamberin şefaatinin uman Seyyid Berrizâde Hafız İsmail Peygamber mescidinin temizlik şeyhi) (ta'lik hatla yazının kazıma tekniği ile yapılmış mührün kâğıt üzerine baskı örneği).
10. Zonguldak Barosu Haziran 1926 (sülûs hatla zemin kazıma tekniği ile yapılmış makam mührün kâğıt üzerine imza ile birlikte kullanılmış baskı örneği).
11. İstanbul Barosu Riyaseti (Başkanlığı) (sülûs hatla zemin kazıma tekniği ile yapılmış makam mührün kâğıt üzerine imza ile birlikte kullanılmış baskı örneği).

Yeni Türk alfabesinin kabulünden sonra, imzanın yaygınlaşmasıyla mühür kullanımı giderek terk edilmiş ve sonunda büsbütün vazgeçilerek mühürçülük tarihe karışmıştır. Yazımızda tanıtılan bir kısım stilize (üsluplaşmış) mühürler imza gibi kazanılmış ve imzaya geçişi sağlamıştır. Son dönemde kullanılan bu örnekler imzanın mührü yansımalarına çok güzel örneklerdir. Mühürçülük ve mühürçüler, koleksiyondaki bir kısım seçme mühürler örnek gösterilerek tanıtılmaya çalışılmıştır. Mühürlerin tarihteki durumlarının analizi ele alınmamıştır. Ancak, unutulmaması gereken bu eserlerin esasında tarihi yansıttıkları, bir belge niteliği taşıdığıdır. Her mühür, tarihçiler tarafından ayrı ayrı incelenmeli ve yapılan çalışmaların tarihe katkısı sağlanmalıdır. Tarihine, kültürel değerlerine sahip çıkmayan toplumların geleceklerinin olmadığı unutulmamalıdır. (A)

NOT:

- Halkın Perki: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne Kayıtlı Koleksiyoner ve Koleksiyoncular Derneği (AKEDER) Başkan.
- Dr. Süleyman Berk: "Alaylımsa Yazı ve Koleksiyoncular Derneği Hür Sanat Derneği"

BİBLİYOGRAFYA:

- ACAR, Şenol: "Mühürçülük Sanatı ve Mühürçüler", Arkeoloji, s. 27 (1996), s. 94-100.
- DEVTELİOĞLU, Ferit: "Osmanlıca-Türkçe Anıkkıyımın Üçüncü Kitabı", Ankara 2000.
- Etiler Çiftliği Derneği Muhterem Zül Etiler Çiftliği Seyyidhanesi (Haberler) (Etiler Sok. GÖRÜK), İstanbul, Yayıncı Yayıncılık, 1996, s. 274-275.
- KURUCU, Ali Zeki: "Mühür", Dünya Sanatları Kültürleri, İstanbul, Okuyan Yayıncılık, 1994, s. 23-27.
- NAMIKOĞLU, Gülerken: "Mühürler", Topkapı Sarayı, İstanbul, Akademi, 1991.
- ÖZBİLGEN, Enis: "Osmanlı Kültüründe Mühür ve Mühürçülük Sanatı", Arkeoloji, s. 31 (Ağustos 1987), s. 6-19.
- RAZZO, Şevket: "Mühürler ve Kurbanlar", Türkçü, s. 30 (Ekim 1986), s. 1-4.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: "Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Koleksiyonu Rehberi", İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1979, s. 55.
- ÜZÜM, Muammer: "Mühürler", Arkeoloji, s. 10 (Eylül 1990), s. 6-19.



çok ufak bir zemine belli bir anlayışla sanatlı ve istifli bir şekilde birçok anlamları sığdırılan, kalan boşluklar da çiçek ve değişik motiflerle süslenen mühürler fonksiyonlarının dışında, bir sanat şaheserleridir. Koleksiyon'da bulunan Selçuklu devri bir damga mühürde sadece LİLLAH (Allah için), aynı dönem yüzük mühürlerde ise ALLAH (Lafzatullah) yazmaktadır. Bunlar Küfi yazı sanatına da örneklerdir. Osmanlı küfi yazı mühürler de pek uygulanmamıştır. Osmanlı döneminde müslüman olmayan

tebaanın kullandığı mühürler de dikkati çeken husus; Osmanlıca yanında kendi alfabelerinin de kullanılmış olmasıdır. Ayrıca yabancı kurumların kullandıkları çift dilli mühürler bize Osmanlı'nın hoşgörüsünü de göstermektedir. Bu mühürler içerisinde tanıtılan Mekteb-i Museviye'nin mührü azınlıkların eğitim serbestisini belgeler. Resmi bir kısım mühürler de uluslararası ilişkiler sebebiyle çift alfabe ile kazanılmışlardır. Osmanlıca dışında ikinci bir alfabe ile kazılan bu tür resmi mühürler ayrı bir araştırma konusudur.

